

DEZINTEGRACIJA SSSR-A I POSLEDICE VELIKOG
KOLAPSA PO SFRJ

DISINTEGRATION OF THE USSR AND THE CONSEQUENCES OF THE GREAT
COLLAPSE FOR THE SFRY

ABSTRACT With the collapse of the bipolar order in the late 1980s, the world entered a new phase of international affairs, often referred to as the post-Cold War era. In a very dramatic twentieth century, this was a fateful turning point, almost equaling the change of epochs. At this point, although this was often not officially recognized, the Yugoslav state faced a deep long-heralded crisis. Following the 1974 Constitution, the Federal Republics and the two autonomous provinces acted as confederal elements in the Yugoslav Federation; the economic decline was evident and increasingly prominent national problems indicated that the views of the Yugoslav community as the best framework of coexistence for „fraternal“ and „allied“ peoples were wrong. The demolition of the wall in Berlin in November 1989, the unification of the two Germanys in October 1990, the end of the Warsaw Pact in July 1991, the self-dissolution of the Soviet Union's CP in August 1991 and the dissolution of the USSR in December 1991 heralded dramatic changes in the world's politics which could not bypass SFRY. The end of the bipolar era led to the overthrow of three socialist multinational federations: the USSR, Yugoslavia and Czechoslovakia. Unlike Czechoslovakia and the USSR, the Yugoslav Federation fell apart in a bloody and protracted civil and religious war. It was somewhat later that Russia also faced armed conflicts in its territory. In a very short time, the Yugoslav crisis erupted in full force, with the unprecedented consequences which are still present in the ex-Yugoslav region. The socialist Yugoslavia failed to last even half a century, and the international events of 1989–1991 completely exposed the crisis of the Yugoslav state which disappeared the very moment it was no longer needed in international relations and for the benefit of the great powers.

Key words: USSR, SFRY, bipolar order, crisis, civil war.

APSTRAKT Slomom bipolarnog poretka, krajem 80-ih godina XX vijeka, svijet je ušao u novu fazu međunarodnih odnosa, često nazivanom posthladnoratovskom erom. U veoma dramatičnom XX vijeku, ovo je bila sudbonosna prekretnica, skoro u ravni sa smjenom epoha. U tom trenutku, jugoslovenska država, iako se to često zvanično nije priznavalo, bila je suočena sa dubokom krizom koja se nije odjednom pojavila. Federalne republike i dvije autonomne pokrajine, nakon Ustava iz 1974. godine ponašale su se kao konfederalni elementi u jugoslovenskoj federaciji; ekonomsko usporavanje privrede bilo je očigledno, a sve istaknutiji nacionalni problemi ukazivali su da su pogrešni stavovi o jugoslovenskoj zajednici kao najboljem okviru za život „bratskih“ i „srodnih“ naroda. Rušenje zida u Berlinu novembra 1989., ujedinje dvije Njemačke oktobra 1990., nestanak Varšavskog pakta jula 1991., samoraspuštanje KP Sovjetskog Saveza avgusta 1991., i raspad SSSR-a decembra 1991. godine, najavilo je dramatične promjene u svijetu koje nije moguće zaobići ni SFRJ. Kraj bipolarne epohe doveo je do rušenja tri socijalističke višenacionalne federacije: SSSR-a, Jugoslavije i Čehoslovačke. Za razliku od Čehoslovačke i SSSR-a, jugoslovenska federacija raspala se u krvavom i dugotrajnom građanskom i vjerskom ratu. Vrijeme će pokazati, da se i Rusija, nešto kasnije, suočila sa oružanim sukobima na svojoj teritoriji. Za veoma kratko vrijeme, jugoslovenska kriza je izbila punom snagom, sa nesagledivim posljedi-

cama koje i danas osjeća ex-jugoslovenski prostor. Socijalistička Jugoslavija nije uspjela izdržati ni pola vijeka, međunarodna dešavanja 1989–1991. godine do kraja su ogolile krizu jugoslovenske države koja je nestala istog trenutka kad više u međunarodnim odnosima i interesima velikih sila nije bilo potrebe za njenim opstankom.

Ključne reči: SSSR, SFRJ, bipolarni poredak, kriza, građanski rat.

Godina 1989. bila je „*annus mirabilis*“ u kojoj su nestale istočnoevropske komunističke vlasti uspostavljene nakon Drugog svjetskog rata. I prije pada zida u Berlinu (9. novembar 1989) liberalizacija političkog života zahvatila je Poljsku i Mađarsku; u Istočnoj Njemačkoj je počela tokom ljeta 1989. godine; u Čehoslovačkoj i Rumuniji revolucija je brzo srušila tamošnje režime. Nakon toga brzo je prekomponovana i geopolitička karta Evrope: Zapadna i Istočna Njemačka se ujedinjuju 3. oktobra 1990. godine (Laker, 1999: 669–679); Savet uzajamne ekonomske pomoći (SEV, poznat i kao Komekon) osnovan 1949., sa ciljem da koordiniše privrede zemalja sovjetskog bloka izgubio je 1990. godine svoju moć (Berend, 2001: 106, 399; *Enciklopedija Britanika*, knj. 8, 2005: 10); Varšavski pakt, osnovan 1955. godine, kao vojna organizacija srednjeevropskih i istočnoevropskih socijalističkih država, prestao je da postoji jula 1991. godine; u decembru 1991. godine, prestaje da postoji i Sovjetski Savez (*Enciklopedija Britanika*, knj. 2, 2005: 10; knj. 8, 2005: 9–10). Nasuprot tome, NATO-pakt i Evropska unija nastavili su da jačaju postepeno uključujući u svoje članstvo nove države koje su ranije bile u sastavu Varšavskog pakta ili su bile u sastavu SSSR–a.

Jasno je da se promjene u Centralnoj i Istočnoj Evropi ne bi mogle desiti da se nije dogodila kriza u Sovjetskom Savezu koja je u krajnjem dovela do raspada te vojne i industrijske sile, koja je trijumfalno okončala Drugi svjetski rat u Evropi pobjednosno slomivši moćni Treći rajh. Da li bi iko u maju 1945. godine mogao i pomisliti da će četrdeset šest godina kasnije Sovjetski Savez nestati praktično bez ispaljenog metka?

Uzroci raspada jedne od dvije supersile „hladnog rata“ su višestruki i višeslojni (ekonomski, nacionalni, politički, spoljnopolitički itd.) i vremenom su kulminirali. Na kraju, kada je došla konačna kriza ona je prvenstveno bila politička (Hobsbaum, 2002: 370–371), mada ne treba umanjivati i značaj ekonomske krize koja je generisala i porast pesimizma u širim slojevima stanovništva. Između 1979. i 1982. godine praktično nije bilo ekonomskog rasta u SSSR–u, ni deseti ni jedanaesti privredni petogodišnji plan (1976–1984) nijesu realizovani (Laker, 1999: 620). Poslednji sovjetski predsjednik Mihail Gorbačov (generalni sekretar Komunističke partije SSSR–a 1985–1991., i predsjednik SSSR–a 1988–1991) pokrenuo je sistem reformi koje su počivale na dva elementa: „*perestrojki*“ – prestrukturiranju privrede i političkih struktura, i „*glasnosti*“ – političkoj liberalizaciji i slobodi informacija. Pokušao je da uvede i elemente tržišnog privređivanja ali krajnje bezuspješno (Kisindžer, knj. II, 1999: 706–707; Hobsbaum, 2002: 362). Sovjetski Savez se kretao prema pluralističkoj izbornoj politici u trenutku kada je ekonomija drastično slabila, prvi put od

uvođenja planiranja država nije ni imala petogodišnji privredni plan (1989), a stanje u Partiji i u birokratskom činovničkom aparatu bilo je loše. Perestrojka je uništavala stari sistem a da novi nije ni ponudila. Sovjetski Savez je sve više ličio na „džinovski oštećeni tanker“ koji se kreće ka sprudovima tj. dezintegraciji (Hobsabum, 2002: 364–365). Što je više Gorbačovljeva popularnost rasla na Zapadu (1990. dobio je Nobelovu nagradu za mir, a časopis *Time* ga je proglasio za „čovjeka decenije“) sopstveni narod ga je sve više okrivljivao za raspad države i katastrofu koja je iz toga proistekla (Kisindžer, knj. II, 1999: 699, 709). I sadašnji predsjednik Rusije, Vladimir Putin, u intervjuima datim poznatom američkom filmskom reditelju Oliveru Stounu, dao je kratku ocjenu Gorbačovljeve vladavine: „... Gorbačov i njegovi saradnici shvatali su da su zemlji potrebne promene. Danas, mogu da kažem, sa čvrstim uverenjem, da oni nisu razumeli kakve su to promene i kako ih postići ... zato su i uradili mnoge stvari koje su nanele veliku štetu zemlji“ (Stoun, 2017: 14). Raspadom SSSR-a i izlaskom država iz vojno-političkih i ekonomskih saveza (Varšavski pakt i SEV) koje je ta država predvodila, SAD su treći put u XX vijeku dobile priliku da objave svoju namjeru da će na osnovu sopstvenih vrijednosti i sopstvenih interesa izgraditi novi svjetski poredak.

U mnogim istočnoevropskim zemljama postojala je opasnost od međunarodnih nesloga, ali je samo u slučaju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) ugrožen i sam opstanak države. I monarhističku (1918–1941) i socijalističku državu (1945–1991) mnogi su smatrali vještačkom tvorevinom; najbrojnija nacija bili su Srbi ali nijesu bili većinska (40%); kulturno i istorijski malo šta je povezivalo dijelove bivše Habsburške monarhije (Slovenija i Hrvatska) i teritorije koje su duže bile pod vlašću Turske. Srbi su bili pravoslavci, Slovenci i Hrvati katolici, u Bosni i Hercegovini i na Kosovu i Metohiji bila je značajna muslimanska manjina. U oba svjetska rata, a naročito u Drugom svjetskom ratu, jugoslovenski narodi su ratovali između sebe. Regionalna razvijenost privrede nije bila ravnomjerno raspoređena. Nakon smrti predsjednika Josipa Broza Tita 1980. godine veći dio međunarodnih posmatrača Jugoslaviji nije dao više od jedne decenije života (Laker, 1999: 665–666).

Jugoslovenska kriza nije nastupila odjednom i nije bila samo plod unutrašnjih nesuglasica. Naftna ili energetska kriza iz 70-ih godina XX vijeka najteže je pogađala zemlje u razvoju, koje su se ubrzano zaduživale (Brazil, Meksiko, Argentina, Jugoslavija, Rumunija i dr). Jugoslavija je 1975. godine dugovala 6.584 miliona dolara, a 1983. godine već 20.501 milion dolara. Stanje nije su popravili ni krediti sa Zapada; do 1985. godine ukupan kredit je dostigao 20 milijardi dolara. Jugoslavija je 1986. godine za otplatu dugova morala da izdvoji iznos u visini od 10% vrijednosti društvenog proizvoda, dok je Njemačka 1921. godine, uoči najveće inflacije u svojoj istoriji (do koje će doći 1923. godine), za ratne reparacije potrošila oko 5% svog društvenog proizvoda. Predsjednik Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Milka Planinc je rekla da je za državu unutrašnji dug teži od spoljnog. Jugoslovenska privreda je već u ljeto 1991. godine bila pred kolapsom a tome je, osim ekonomskih nedaća, znatno

doprinio i početak građanskog rata 1991. godine. Industrijska proizvodnja opala je za 30% i BNP za 20%, a turizam je sa osam miliona posjetilaca 1990. godine opao na nekoliko hiljada turista u 1991. godini, što je donijelo gubitak od četiri milijarde dolara i porast nezaposlenosti na 20%¹. Osim ekonomskog opadanja koje je već bilo vidljivo 80-ih godina, Jugoslaviju su konstantno potresale i političke krize a posebno složena situacija bila je na Kosovu i Metohiji. Pobune Šiptara na Kosovu i Metohiji 1981. i 1988. godine² dodatno su opteretile političke i međunacionalne odnose u Jugoslaviji (Laker, 1999: 666–667; Petranović, knj. 3, 1988, 444–449; Berend, 2001: 395). Uz evidentne unutrašnje probleme, raspadu Jugoslavije značajno su, a vjerovatno i presudno, uticale geopolitičke promjene u Evropi 1989–1991. godine, kada je nestao bipolarni poredak a samim tim čini se da je prestala potreba i za državom koja je bila svojevrsna „tampon zona“ i zvanično nije pripadala ni jednom ni drugom bloku. Raspadom i nestankom Sovjetskog Saveza definitivno je prestao da postoji tas na vagi međunarodnih odnosa koji je stajao naspram ekonomskog i vojnog moćnog Zapada.

Početak 80-ih godina XX vijeka američka republikanska administracija Ronalda Regana (predsjednik SAD u dva mandata 1981–1989) najavila je „ofanzivu konzervativne revolucije“ što je podrazumjevalo početak kraja komunističkim (socijalističkim) režimima širom svijeta. To je značilo da američka administracija počinje intenzivno da radi na odvajanju tih država od SSSR-a. U okviru te strategije definisana je doktrina „sukoba niskog inteziteta“ koji uključuje svakovrsnu pomoć kao i vojnu u izazivanju antikomunističkih pobuna u komunističkim zemljama i zemljama pod njihovom dominacijom. Novac je obezbjeđivao fond Programa pomoći za razvoj demokratije, koji je osnovan 1982. godine u SAD. Program je prihvaćen u Kongresu SAD, a pomoćnik ministra za inostrane poslove SAD, Lorens Iglberger, izjavio je da će fond predstavljati „osnovnu dimenziju američke spoljne politike“. Fond je raspolagao sa više stotina miliona dolara. Američki Savjet za nacionalnu bezbjednost počeo je od septembra 1982. godine da se aktivno miješa u unutrašnju politiku svih komunističkih država. Raspad jugoslovenske države nagovjestio je razlaz u Savezu komunista Jugoslavije (SKJ) na prekinutom vanrednom 14. kongresu januara 1990. godine. Ovim činom definitivno je razbijena jedino priznata politička koheziona snaga.³ Čelnici secesionističkih republika koje su prve krenule u proces izlaska iz jugoslovenske federacije do konačnog čina međunarodnog priznanja nezavisnosti (Slovenija i Hrvatska), blagovremeno su bili obavješteni da će odlukama moćnih inostranih centara Jugoslavija ubrzo prestati da postoji. Josip Vrhovec (istaknuti hrvatski društveno-politički radnik) je još 1989. godine

¹ I u ostalim državama Centralne i Istočne Evrope ekonomija je doživljavala strmoglavi pad 1991–1992: BDP je, zavisno od države, smanjen za oko 20%–30%; industrijska proizvodnja opala je prosječno za 20%–40% a najveći pad industrijske proizvodnje bio je u Albaniji – više od 50%.

² Prije toga bile su još dvije velike pobune Šiptara (Albanaca) na Kosovu i Metohiji: 1945. i 1968. godine a problema je bilo i 1989. godine prilikom štrajka rudara u Trepči.

³ Slično se dogodilo i u SSSR-u avgusta 1991. kada je objavljeno samoraspuštanje komunističke partije.

obavjestio rukovodstvo Hrvatske, nakon sastanka Regana i Gorbačova na Malti, da će se Jugoslavija rasturiti po liniji „fifti-fifti“ utvrđenoj na Konferenciji „velike trojice“ na Jalti 1945. godine. Američki ambasador Voren Zimmerman je nešto kasnije ovo potvrdio secesionističkom rukovodstvu Slovenije. Za dogovor sa Malte, uostalom znalo je i Predsjedništvo SFRJ. Predlog Predsjedništva SFRJ upućen Skupštini Jugoslavije 1990. godine da se donese novi Ustav kojim bi se omogućio miran završetak krize nije prihvaćen od strane Slovenije i Hrvatske. Ubrzo, Slovenija i Hrvatska istog dana (26. juna 1991) donose akt o samostalnosti i nezavisnosti. Jugoslovenska kriza se na kraju pretvorila u građanski i vjerski rat. Oružani međunacionalni sukobi počeli su u Hrvatskoj i prije proglašenja nezavisnosti – već u martu 1991. godine. Nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, sukobi u Sloveniji između slovenačke teritorijalne odbrane (TO) i milicije sa Jugoslovenskom narodnom armijom (JNA), počeli su narednog dana (27. jun 1991), da bi Predsjedništvo SFRJ donijelo odluku (18. jul 1991) o povlačenju snaga JNA iz Slovenije. Savjet bezbjednosti OUN je, polazeći od zahtjeva Predsjedništva SFRJ i izvještaja generalnog sekretara OUN, a u vezi sa misijom njegovog ličnog izaslanika, američkog diplomate Sajrusa Vensa, 27. novembra 1991. godine, usvojio rezoluciju 721 koja je činila osnovu za dolazak „plavih šlemova“ u Jugoslaviju. Štab Vrhovne komande JNA je dan uoči prihvatanja Vensovog plana, 22. novembra 1991. godine, a u skladu sa zaključcima Mirovne konferencije održane u Hagu (oktobar 1991) sa Vladom Republike Hrvatske potpisao sporazum o izmještanju svih jedinica sa teritorije Hrvatske. Sukobi su ubrzo otpočeli i u Bosni i Hercegovini nakon proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine (mart 1992) da bi jedinice JNA ubrzo dobile rok za povlačenje iz Bosne i Hercegovine isporučen od strane SAD i Njemačke, ali i po zahtjevima iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, preko Evropske zajednice, po kojem se povlačenje mora okončati u maju 1992. godine. Užurbano povlačenje JNA iz Bosne i Hercegovine bilo je uslovljeno i proglašenjem Savezne Republike Jugoslavije (SRJ)⁴ 27. aprila 1992. godine, čime je formalno prestala da postoji JNA, pa se postavilo pitanje kako vojska nepostojeće države može dalje ostati na teritoriji druge, sada već međunarodno priznate države (Vilić i Todorović, 1995: 9–10; 263, 270, 418, 422; Ekmečić, 2018: 69–70). Sukobi u Hrvatskoj biće okončani u avgustu 1995. godine a u Bosni i Hercegovini nakon mirovnih pregovora u Dejtonu (u novembru 1995) i potpisanog sporazuma u Parizu (u decembru 1995).

⁴ SRJ su činile samo dvije jugoslovenske republike (Srbija i Crna Gora) koje su ostale u zajedničkoj državi nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Makedonije.

Karta 1: Evropa 1991. godine

(Izvor: <https://omniatlas.com/maps/europe/19910627/>)

Ujedinjena Njemačka iskoristila je priliku da se u jugoslovenskoj krizi nametne kao država koja ima snage da pomogne proces razbijanja Jugoslavije a da istovremeno svoja stanovišta i interese nametne drugim članovima Evropske zajednice. Francuska i Velika Britanija su u početku imale donekle i drugačija stanovišta po pitanju krize a slično su, makar u javnosti postupali zvaničnici SAD. Pod uticajem Gorbačevljevog „idiličnog“ gledanja na međunarodnu zajednicu, nakon kraha sovjetske države, Rusija se nije uključivala u jugoslovensku krizu ophrvana sopstvenim političkim i ekonomskim problemima (Petković, 1998: 83).

Jedna od posledica jugoslovenske krize odnosila se i na međunarodno pravo koje je u ovom slučaju imalo dvostruke standarde. Ekmečić zaključuje: „Umesto da propast jugoslovenske zajednice prati otpor koji postoji u međunarodnom pravu, dešavao se obratan proces – rasulo Jugoslavije je pratilo napuštanje međunarodnih pravnih normi i njihovo nadomeštanje doktrinom uslovljavanja priznanja nezavisnim državama, po obavezi da one prihvataju zahteve koje im se postave za prethodno ispunjenje.“ (Ekmečić, 2018: 76). Međunarodna zajednica je neke od zahtjeva za samoopredjeljenjem prihvatila, a neke odbacila kao destruktivne pokušaje „libanizacije“ regiona. Evropska zajednica, podstaknuta Njemačkom, priznala je veoma brzo nezavisnost Slovenije i Hrvatske (januar 1992) i Bosne i Hercegovine (mart 1992), ne vodeći računa o položaju manjina u tim državama. Zahtjevi za samostalnost srpske manjine u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini smatran je neopravdanim (Berend, 2001: 425).

Karta 2: Evropa danas

(Izvor: <https://www.infoplease.com/atlas/europe>)

Literatura

- Berend, I. (2001), *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993. Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, Podgorica: CID.
- Ekmečić, M. (2018), *Pečat Milorada Ekmečića*, Beograd: Novosti ad Beograd, Izdavačko preduzeće „Naš pečat“ ad Beograd.
- Enciklopedija Britanika*, sažeto izdanje, knj. 2, knj. 8, Beograd: Politika – Narodna knjiga.
- Hobsbaum, E. (2002), *Doba ekstrema. Istorija kratkog dvadesetog veka 1914 – 1991*, Beograd: Dereta.
- Laker, V. (1999), *Istorija Evrope 1945–1992*, Beograd: Clio.
- Petranović, B. (1988), *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. 3, Beograd: Nolit Beograd.
- Petković, R. (1998), *Jugoslavija i svet u postbipolarnoj eri*, Beograd: „Međunarodna politika“ i NIU „Službeni list SRJ“, Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka, Institut ekonomskih nauka.
- Stoun, O. (2017), *Intervjui sa Vladimirom Putinom*, Beograd: Russika.
- Vilić, D. i Todorović, B. (1995), *Razbijanje Jugoslavije 1990–1992*, Beograd: DIK Književne novine – Enciklopedija.
- Infoplease. URL: <https://www.infoplease.com/atlas/europe> (datum pristupa: 16.11.2020).
- Omniatlas. URL: <https://omniatlas.com/maps/europe/19910627> (datum pristupa: 16.11.2020).